

Deze recensie verschijnt in: *Volkshogeschoolwerk*, februari 2008. (Jaarbericht van de Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland; info@volkshogeschool.nl).
Zie ook www.volkshogeschool.nl

EEN DIK BOEK VOOR DIKKE DOCENTEN

Maarten van der Linde, *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*.
Amsterdam: SWP, 2007, 288 p., ISBN 978 90 6665 879 0, € 24,90.

Ton Notten, lector 'Opgroeien in de stad', Hogeschool Rotterdam en hoogleraar sociale en culturele agogiek, Vrije Universiteit Brussel.

Bij de Vrije Universiteit Brussel verzorg ik onder meer voor eerstejaarsstudenten een module 'Sociale en historische inleiding tot de agologie', collega Willem Elias neemt de wijsgerige introductie voor zijn rekening. Van geen van beide onderdelen van het vak is sinds de eeuwwisseling meer een omvattend, wetenschappelijk handboek beschikbaar. Na de enigszins dorre inleidingen van Ten Have, lang geleden, waren er die van Bas van Gent. Gedegen en goed geschreven waren de boeken van Van Gent zeker, hij trachtte leerboeken te maken en wilde daarbij zo veel mogelijk iedere opvatting aan bod te laten komen zonder de zijne voorop te plaatsen. Hij stond de kritisch-rationele benadering voor, en daarvan is hij nog altijd overtuigd zolang er niets beters komt; en dat is precies de kern van het kritisch rationalisme.

Ik maakte in het universitair onderwijs in Vlaanderen, waar het vak agologie volop bloeit, met plezier gebruik van Van Gents boeken. 't Waren prachtige aangevers, je kon er zo mooi op voortbouwen en dóorboren. Dat soort integrale kennismakingen met het vak bestaat niet meer, net zomin als sinds een jaar of vijftien de meer gedurfde historisch-maatschappelijke inleidingen als *De burger als andragoog* en *Welzijn en discipline* van Henk Michielse (resp. 1977 en 1989). Wie zijn studenten wilde prikkelen met brede vergelijkingen van collectieve verzorgingsarrangementen nam in de jaren negentig nog wel eens *Zorg en de Staat* van Abram de Swaan (1989) ter hand. Je zette hun daarmee niet alleen een goed geschreven geschiedenis van vier eeuwen voor, rond vier domeinen (onderwijs, gezondheidszorg, armenzorg en sociale zekerheid) en in vijf landen (Duitsland, Engeland, Frankrijk, Nederland en Amerika), maar ook een gedegen sociologische analyse van collectieve actie in de lijn van Norbert Elias (die het boek van De Swaan meteen aanbeval als een *hope to a somewhat fatigued discipline*).

De andragologie als *wetenschappelijke* discipline van de deskundige hulpverlening aan en vorming van volwassenen (Van Gent: '...welke arbeid o.a. plaatsvindt in het kader van het maatschappelijk werk, het vormingswerk en het opbouwwerk') is in Nederland meer dan *subliminaal* aanwezig, vijftien jaar na haar stopzetting aan de universiteiten. De ontruiming van het vak werd eensgezind ingezet door minister Wim D. van Onderwijs & Wetenschappen (hij diende de *no nonsense*-kabinetten-Lubbers), de universiteitsbesturen en de bijna-collega's van de pedagogiek die hun maatschappelijk uiterst relevante buurvak wel wilden offeren om de bewindsman aan zijn *targets* te helpen. Dat was in 1986, om te beginnen in Amsterdam. De kennismaatschappij werd ook toen al niet aangepakt met financiële impulsen, maar met stevige bezuinigingen op het hoger onderwijs – wat tussen 1980 en 2000 een daverend succes werd: in het hoger beroepsonderwijs met 11,3%, en het wetenschappelijk onderwijs met 54%, aldus de econoom Henriëtte Maassen van den Brink.

In 1993 viel in Amsterdam het doek, nadat de laatsten van de bijna 1000 UvA-studenten uit 1986 waren afgestudeerd. Andragologie was een kwetsbaar vak op de linkervleugel van de sociale wetenschappen (aldus condoleerde Abram de Swaan onze vakgroep bij de UvA toen) dat, "niet geacommodeerd in de ivoren

toren van de Academie, voortdurend de onontgonnen gebieden betreedt van maatschappelijk uitgesloten en onaangepasten" (in de woorden van de betreurde Max van der Kamp, UvA-alumnus en hoogleraar te Groningen).

Het vak was te vroeg zelfstandig geworden en voortijdig om zeep geholpen. Daar staat tegenover dat er vandaag, zonder de oude benaming, aan de Nederlandse universiteiten nog altijd tal van hoogleraren en docenten werken die de ambities van een multidisciplinaire, innovatiegerichte wetenschap praktiseren, ook wanneer ze er bijvoorbeeld zelf als socioloog grappen over maken die enige smetvrees verraden.

De huidige aanblik van het vak bij het *hoger sociaal-agogisch beroepsonderwijs* heeft alles van een ontplofte confettifabriek. Er verschijnen tal van theorie- en methodiekboeken, geschreven door docenten zelf en bedoeld ter ondersteuning van hun opleidingsonderdelen bij hogescholen. Nu de studentenstroom naar het hbo almaar wast zijn uitgeverijen als Wolters-Noordhoff, SWP en Boom speciale *basisboeken*-series gestart. Veel gemeenschappelijks is er in dat soort publicaties niet in te ontwaren, of het zou moeten zijn het dunne niveau van vanzelfsprekendheden waarvoor de auteurs bij hun schrijfwerk amper andere publicaties raadplegen. Polemieken worden de lezer bespaard.

Ziedaar het *chiasme* van het onderwijs waarop KNAW-president Frits van Oostrom in 2007 attendeerde: vroeger had je dikke leraren en dunne boeken, tegenwoordig heb je dunne leraren en dikke boeken. Van Oostrom citeert met instemming de onderwijzer en Neerlandicus Tinus Poelhekke die in 1907 'de leraar als de methode' voorstelde. Een eeuw later zijn zulke leermeesters er niet meer, en al evenmin het soort dunne inleidingen waarover dikke docenten tijdens hun colleges bomen opzetten om studenten te verleiden mee te denken en zich bij het vak aan te sluiten.

Zijn er dan vandaag geen *brede* ambities meer? Jazeker, ze komen van de HBO-raad en zijn zeven sectoren, waaronder die van de Pedagogiek en de Sociale agogiek. Daar zijn de dikteprikkels van een andere aard. Voorop staat het bureaucratische streven van de versterking van de samenhang van opleidingen in zogeheten *competentiegebieden*. Zo tellen de vijf opleidingsprofielen, in de bachelorfase van het hoger sociaal-agogisch onderwijs (hsao: Creatieve Therapie, Culturele & Maatschappelijke Vorming, Maatschappelijk Werk & Dienstverlening, Sociaal-pedagogische Hulpverlening en Pedagogiek), 135 competenties. Studenten moeten zich die in vier jaar eigen maken en in hun *portfolio* stoppen, samen met de geldigheidsbewijzen daarvan van de hand van hun docenten en hun medestudenten. Tachtig van die competenties hebben betrekking op het 'werken met cliënten' en daarbinnen wordt een ordening aangebracht met behulp van de zes fasen van de 'regulatieve cyclus': 1. oriënteren en contact leggen, 2. analyse maken van de situatie, 3. een plan van aanpak opstellen, 4. planmatig werken, 5. evalueren, en 6. reflecteren als professional. Dat men hierbij, zonder enige verwijzing, de weerbarstige *onderzoeksmethodologische* inzichten van professor Pieter van Strien trivialeert tot *handelingsroutines* laat ik even in het midden. Voor dit soort receptologie draait de meervoudig inzetbare dunne hogeschooldocent van vandaag zijn hand niet om.

Een andere indicatie van eveneens door de HBO-raad aangekaarte brede ambities biedt de voorgenomen start bij een aantal hogescholen van deeltijdse, tweejarige masteropleidingen *social work*; het hsao houdt momenteel de adem in: worden zulke masteropleidingen, op basis van hun maatschappelijke relevantie, rijksbekostigd of niet? In zekere zin is dit master-initiatief een reanimatie van de oude VO's van de voormalige sociale academies, de Voortgezette Opleidingen die de verleuking van het vak in de jaren tachtig en de vermarkting ervan in het volgende decennium niet overleefden. De beoogde 'professioneel master-opgeleide *social worker*' beheerst, aldus het desbetreffende *position paper* van de Raad, negen competenties, verdeeld over vier competentiegebieden: '*social work*', 'netwerken, samenwerken, coachen', 'ontwikkeling eigen deskundigheid en kwaliteitsbeleid' en 'bijdragen aan de ontwikkeling van de beroepspraktijk'. De *social work theory* kent op haar beurt drie 'inhoudsgebieden': Multimethodische ontwikkeling, Organisatie, Beleid & Implementatie, en Wetgeving. Dat is even ernstig als het klinkt want, zo heet het, "alle competenties worden uitgeoefend in een context van zeer complexe, meervoudige probleemsituaties."

Ik voel me bij dit soort opgeblazen begrippen en de dunne methodische verbindingen niet zo thuis. Mijn advies is viervoudig. Houd de gebedsmolen van de competentiegebieden op afstand. Probeer er verder weer een prikkelende en relevante sociale wetenschap van te maken. De tegenwoordige centra van praktijkgericht onderzoek in het hbo, de zgn. kenniskringen (ca. 275, waarvan tenminste eerderde sociaal(ped)-agogisch zijn), kunnen daar zeker bij helpen. Met samenhang in onderzoek, met kritiek en polemieken, en met een niet al te kortademige invulling van professionele sociale en educatieve activiteiten. Ten derde: geef hbo-docenten de kans als *docent* hogerop te komen, tijdens en door hun werk – en niet als *manager* die gladde praatjes moet verkopen. En tenslotte mag de docent-rol best een wat sterker (ped)agogisch accent krijgen, bijvoorbeeld op de manier van Bas van Gent ('dit zijn naar mijn beste weten de verschillende kanten van een zaak en neem zelf een weloverwogen beslissing'). 't Is nogal wat: jonge mensen invoegen in een weerbarstig vak – dat laat je hen toch niet eigen maken met het Nieuwe Leren?

Naar het boek van Maarten van der Linde, *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland* was ik dus benieuwd. Niet alleen omdat hij over 1500 jaar geschiedenis een redelijk dik handboek heeft geschreven. De barmhartige Samaritaan van Vincent van Gogh op het omslag sierde ook het boek van Abram de Swaan: een slachtoffer van straatgeweld wordt een handje geholpen door een vreemdeling die er geen enkel belang bij heeft zich altruïstisch op te stellen en niettemin het slachtoffer op zijn kosten bij een logement aflevert (Lk. 10:30). De beide boeken naast elkaar leggen is niet eerlijk. De Swaan verrichtte een even elegante als diepgravende sociologische exercitie, Van der Linde kijkt met een encyclopedische blik in de achteruitkijkspiegel, of eveneens in zijn eigen woorden: *waar komt het sociaal werk in Nederland vandaan?* Vaak heel letterlijk in de meeste hoofdstukken: welke initiatieven, verenigingen, genootschappen en organisaties zijn er in de respectievelijke periodes ontstaan, wat beoogden ze, waarin lijken ze op elkaar?

'Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen toen en nu' is de terughoudende benadering van Van der Linde die het elementaire historische besef van de studenten moet voeden. Niet meer en niet minder. Ik ben blij met zo'n ambitie. Past die in een tijd waarin er zelfs een, zij het tamelijk schrale en willekeurige www.canonsociaalwerk.nl is (en er binnenkort ook een komt voor België, met de extensie *.be*)? In elf hoofdstukken gaat de auteur, onderzoeker en docent Geschiedenis bij de Faculteit Maatschappij en Recht van de Hogeschool Utrecht, de hele geschiedenis van het sociaal werk langs. De aanduiding 'sociaal werk' is daarbij niet zonder reden gekozen: Van der Linde wil zich niet helemaal beperken tot het maatschappelijk werk (hulpverlening), en daarom mijdt hij brede begrippen als 'andragogie' en het modernere, Nederlandse *social work*. Toch staan het maatschappelijk werk, zorg, hulpverlening e.d. bij hem voorop, en krijgen het vormingswerk, de volwasseneneducatie en het opbouwwerk veel minder aandacht.

Voor hij zijn rijk geïllustreerde geschiedenis uiteenzet van anderhalf millennium sociaal werk krijgen in het eerste hoofdstuk de motieven voor sociaal werk de aandacht. 'Motieven' in de weberiaanse zin van het woord: zowel van binnenuit opgekomen, als van buitenaf opgedrongen, en in beide gevallen het handelen bepalend. De acht typen beweegredenen die Van der Linde onderscheidt, en niet messcherp van elkaar scheidt, keren in de volgende hoofdstukken telkens weer terug: de somtijds hooggestemde godsdienstige en filantropische motieven, maar ook de prikkels die met de openbare orde, sociale angst, de instandhouding van de arbeidsreserve, en met schuldgevoel, emancipatie en professionaliteit te maken hebben. In elk van de soms over twee hoofdstukken uitgesmeerde fasen van de geschiedenis – 500-1500, 1500-1550, 1500-1780, 1780-1860 (twee hoofdstukken), 1860-1940 (idem), 1940-1980 (idem) en 1980-1995 – spelen die motieven veelal concurrerende rollen.

Van der Linde waagt in het eerste hoofdstuk al enkele pogingen om met de blik op de achteruitkijkspiegel relaties te leggen met de actualiteit, en naar de toekomst zelfs. Door de encyclopedische inslag van het boek schiet een brede, gedurfde theorievorming er veelal bij in. Bij de 'dubbele' hoofdstukken is er wel zeker sprake van een poging in die richting, waar doorgaans eerst een beeld van de tijd wordt gegeven (de hoofdstukken 5, 7 en 9) en vervolgens de agogische initiatieven van die tijd aandacht krijgen (resp. de

hoofdstukken 6, 8 en 10). Zo'n aanpak is bescheiden, maar wel met een even precieze als levendige pen geschreven. De auteur heeft veel scrupuleus spoorwerk gedaan. Terzijde, ik ken een recent verschenen hbo-'basisboek' dat de hele geschiedenis van het *social work* behandelt in tien bladzijden, met één jaartal vóór 1900 en enkele spaarzame jaartallen erna.

De sociale zorg in de middeleeuwen beslaat uiteraard duizend jaar, want zolang duren die middeleeuwen. De kernpunten van die lange geschiedenis komen bij Van der Linde voldoende aan de orde. Zo zijn er vandaag de dag nog heel wat instellingen, activiteiten en zeker mentaliteiten die wortelen in de middeleeuwen. Kerkelijke, stedelijke en particuliere voorzieningen hebben eeuwenlange faciliteiten geboden voor de armenzorg met een toenemend agogische inslag. Een nauwgezette verzameling, over anderhalf millennium, van georganiseerde sociale initiatieven is overigens het stramien van de meeste hoofdstukken.

Eigenlijk is er van armenzorg met een toenemend *agogische* inslag pas sprake bij de overgang van de middeleeuwse theologische economie van de armenzorg naar de Moderne Tijd. De uitvinding van armoede als een *sociaal probleem* en van de *opvoedbaarheid* van de armen behoort tot de ingrijpende mentaliteitsveranderingen die het begin van de zestiende eeuw markeerden. In de middeleeuwen gold armoede nog als een deugd die een soort hemels-aardse ruilverhouding van bédeling en bedéling weerspiegelde. Zwervende ordes als de franciscanen verbeeldde christelijke lemma's als 'Die zich des armen ontfertmt leent den Heer' (Spr. 19:17), de zaligheid van de armen van geest (Mt. 5:3), en de onmogelijkheid van de rijke om het Koninkrijk te betreden (Lk. 18:24).

De constructie van zo'n tegenstelling loopt het gevaar van een romantiserende projectie waarvoor de middeleeuwen wel vaker worden gebruikt om er iets statisch, vredig of pastoraals van te maken. Maar het zijn wel Luther en Calvijn en hun volgelingen, en katholieke humanisten als Erasmus en Thomas More die voor het eerst stellen dat arbeid noodzakelijk is, en armoede verwerpelijk en schaamtewol. Armoede gaat gelden als een maatschappelijk en economisch tekort. Juan Luis Vives schrijft aan het begin van de zestiende eeuw: *Non est sapientis magistratus relinquere tantam civitatis partem inutilem* ('een wijs bestuurder laat niet een aanmerkelijk deel van de stadsbevolking onbenut'). Wat niet gebruikt wordt of wie niet meedoet vormt een bedreiging van de maatschappelijke orde. Om die reden ordent Vives de armen op een continuüm van oppassende tot gevaarlijke en onverbeterlijke lieden. En daarmee corresponderen vormen van huisvesting, al dan niet in gezinsverband, onderstand en opvoeding van de stedelijke armenzorg.

Dat zijn inzichten en arrangementen rond de aanpak van armoede en ongeregeldeheid die ons nog altijd vertrouwd zijn. Ook of juist in de huidige *civil society*. De start ligt bij het trio 'Reformatie, Revolutie en Republiek', de titel van hoofdstuk 4. De openingszin daarvan luidt: "In de zestiende eeuw werd in de Nederlanden alles op zijn kop gezet" (p. 65). En dan verhaalt Van der Linde niet zonder trots onder andere over de bewondering die buitenlandse bezoekers uiten over de armenzorg ten tijde van de Republiek, waar bijna drie eeuwen lang sprake was van continue, structurele hulp in plaats van periodieke paniek en crisisinterventie.

In het boek krijgt de periode vanaf 1780 meer ruimte en aandacht. De humanitaire, verlichte, katholieke en protestantse hervormingsbewegingen van hoofdstuk 5 voorziet Van der Linde in het volgende hoofdstuk van liefst veertien redelijk gedetailleerde uitwerkingen waarvan de werkverschaffing, de 'voorfase' van het maatschappelijk werk, de zorg aan gehandicapten en de reclassering de bekendste zijn, en waarin de voorlopers van moderne sociale zorg en cultureel werk te herkennen zijn.

Dan volgen de twee andere hoofdstukkenduo's, over 1860-1940 en 1940-1980. Tegen de achtergrond van de opkomst van de parlementaire democratie, de verzuiling en de sociale wetgeving (hoofdstuk 7) is de 'trage sisser' te horen waarmee volgens De Swaan de Nederlandse verzorgingsstaat op gang komt (en die luid ontploft tegen de millenniumwisseling – in de VS is volgens hem precies het omgekeerde het geval, zij het in een veel kortere periode: de luide knal bij de start van de sociaal-democratische maakbaarheid in de *twenties* tot de even langzame als vastberaden afbraak ervan in het laatste kwart van de twintigste eeuw dankzij weinig alerte Democraten en later de *neocons*). Tegen het eind van de negentiende eeuw wordt de noodzaak van scholing en beroepsontwikkeling gevoeld. Professionalisering dus: het sociaal(ped)-agogisch domein wordt

langzaamaan helderder afgegrensd, er groeit een zekere maatschappelijke (h)erkenning van de noodzaak ervan, en beroepsopleidingen dienen zich aan – aanvankelijk nog voor jonge dames uit de hogere klasse die het sociale werk niet behoefden te doen om zich van een inkomen te voorzien; zij belichaamden het flinterdunne onderscheid tussen roeping en beroep.

Naarmate de lezer de laatste katernen van het boek bereikt gaat Van der Linde zich bondiger uiten. Jammer! In één hoofdstuk (9) de periode van 1940 tot 1980 behandelen onder de noemer ‘Tussen oorlog en culturele revolutie’, en dat in nog geen vijftien bladzijden, is te weinig van het goede. In erg korte passages worden de oorlog, de wederopbouw en de versterking van de verzorgingsstaat, alsmede de opkomst van het neoliberalisme en ‘Nederland immigratieland’ behandeld. Die kritische kanttekening van mijn kant geldt ook de sociaal(ped)-agogische *counterpart* van die algemene geschiedenis in het tiende hoofdstuk – al moet gezegd dat de thema’s alle welgekozen zijn: van personalisme naar maakbaarheid, het *social casework*, de onmaatschappelijkheidsbestrijding, de politisering en de bloei van het sociaal-cultureel werk.

Ook het slothoofdstuk 11 had wel meer aandacht mogen krijgen, de periode 1980-1995. “Hoe dichter de historicus het heden nadert, des te moeilijker het is om de grote lijnen te zien”, aldus Van der Linde (p. 239), die vervolgens de vitale thema’s aan de orde stelt die hun opkomst in de jaren tachtig beleefden en hun fiasco na de eeuwwisseling: de veelal Kamerbreed gedeelde bezuinigingen (waaronder die van de onderwijsminister, zie boven) en het marktdenken in en door de sociaal(ped)-agogische en de zorgsector. Je hebt wel een docent als Tinus Poelhekke nodig om dat de studenten van vandaag, geboren in die periode en vaak niet van een scherp historisch inzicht voorzien, duidelijk te maken – de *cornflakesjeugd* evenzeer als de praktische idealisten, auto- en allochtone *twens*. In die zin voldoen de hoofdstukken 5, 7 en 9 overigens wel aan de *canon*-eis van de moderne vaderlandse geschiedenis: dat alles moeten in elk geval de ToN-studenten weten, of meer in lijn van Van Oostrom: dat zijn de luiken waardoor men de wereld kan bekijken.

Wat zou het niet mooi geweest zijn wanneer het boek de lezers met enige fraaie dilemma’s had weggestuurd, zoals de quasi-vermarkting van sociale en publieke arrangementen (zie de nieuwe ziektekostenverzekering, de ‘lokalisering’ van voorheen landelijke verzekeringen, de Wet Maatschappelijke Ondersteuning), die gelijk opgaat met de warme taal van zorg, *samen* en de opgedrongen geïndividualiseerde verantwoordelijkheid (de *civil society*, in de zin van het amper bekritiseerde christendemocratische communitarisme), en het nieuwe elan rond bemoeizorg en paternalisme, en vergeet die drang-en-dwang- en de interventiedrift achter de voordeur niet. Of de verplichte-interventie-drift die christelijke politici als minister André Rouvoet en de Rotterdamse wethouder Leonard Geluk beving, maar waarvan ook het rechtsliberale Kamerlid Mark Rutte en de sociaal-democratische staatssecretaris Sharon Dijksma niet vies zijn.

Weinig nieuws onder de zon, zal de lezer de schrijver regelmatig bijvallen als hij in het boek van Van der Linde weer eens een historische continuïteit op het spoor komt. De student kan daarmee leren even gedreven als sceptisch op de achteruitkijkspiegel te letten. Over z’n eigen schouder leren kijken. Zelfreflectie. Gedreven omdat hij veel wil doen, en nuchter omdat hij hopelijk in zijn studie leert dat narcisme en megalomanie contraproductief zijn.

Heeft Maarten van der Linde een goed boek geschreven? Ja. Heeft hij het hsoo-onderwijs en -onderzoek een impuls gegeven? Ik hoop het van harte, zoals ik ook hoop dat zijn *leise Stimme der Vernunft* gehoord wordt, al is het maar door hbo-collega’s. Werkelijk, er is in het hoger onderwijs meer te beleven dan het opvoeren van de in- en doorstroming van zoveel mogelijk competent geformatteerde studenten. Sociale professionals hebben we nodig die weten te handelen, en die historisch én innovatief weten te denken, en intelligent kunnen deelnemen aan het publieke debat over de sociale kwaliteit van Nederland. Dat gebeurt veel te weinig. En om hen zover te krijgen moet meer geïnvesteerd worden in dikke docenten, met het *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland* in hun knapzak.